SCURTĂ INTRODUCERE PRIVIND STUDIUL ASTRONIMELOR

Vasile C. IONIȚĂ
(Reşița)

Denumirile corpurilor cereşti, în calitatea lor de nume proprii, aparțin onomasticii, ca şi numele de locuri, de oameni, de animale etc., iar onomastica este considerată ca ramură aparţinătoare lingvisticii. Ele constituie un subsistem onomastic, în speță lingvistic, de strictă individualizare a obiectului, „alcătuiesc o subclasă suficientă, în sensul că fiecare denumire corespunde unui obiect“[1], spre deosebire de numele de oameni, de locuri sau de animale, unde vom întâlni — referindu-ne doar la realitățile româneşti — o sumedenie de antroponime *Ion*, de toponime *Valea Mare* etc.

Pe de altă parte, şi astronimia (numele astrelor) nu poate fi studiată decât în legătură cu alte discipline; are deci un clar caracter interdisciplinar. Evident, numele corpurilor cereşti (astronimele) trebuie să fie studiate cu metodele lingvistice. Cercetătorul nu se poate însă limita la studiul strict şi fărâmițat al acestor denumiri; el este obligat să-şi extindă cercetarea, abordând şi problemele astronomiei atât din perspectivă actuală, cât şi, mai ales, din una istorică, diacronică. Cercetarea recurge inerent la etnografie, folclor etc. Ea trebuie să aibă în vedere răspândirea geografică a denumirilor populare existente în limba română, să le compare cu cele din limbile altor popoare, să le urmărească evoluția din momentul (probabil) apariției lor până în zilele noastre.

[1] Domnița Ichim-Tomescu, *Astronimele — subclasă onomastică*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 3, p. 204.

BDD-V1892 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 3.140.242.165 (2024-04-20 10:32:27 UTC)

Prin urmare, în demersul explicării etimologice a astronimelor suntem obligați să le raportăm la credințe şi obiceiuri, care, la rândul lor, sunt legate de îndeletnicirile comunităților umane în sânul cărora s-au născut denumirile respective.

Distingem două mari categorii de nume ale corpurilor cereşti: cele populare şi cele ştiințifice, categorii între care nu se poate aşeza o graniță rigidă, căci între ele există o strânsă legătură. Fără îndoială, denumirile populare (ne gândim la cele date în străvechi timpuri, indiferent în care parte a lumii) s-au născut înaintea instituționalizării nomenclaturii ştiințifice, oficiale, care a preluat în parte denumirile populare, iar terminologia ştiințifică nu a anulat nomenclatura populară, înlocuind-o cu alta, nouă.

În calitatea lor de nume (cuvinte) proprii, denumirile corpurilor cereşti au o funcție de identificare, ele desemnează fără a semnifica. Denumirile obiectelor cosmice diferențiază, individualizează şi particularizează stele, constelații, planete etc., pe unele față de altele. În acelaşi timp, fiecare corp ceresc posedă cel puțin o caracteristică proprie, care îi conferă o notă de individualitate: au un loc şi o poziție aparent fixe pe bolta cerească ori se mişcă pe anumite traiectorii în raport cu poziția sau drumul de mişcare ale altora; alcătuiesc grupuri de o anumită formă, sunt vizibile într-o anumită perioadă a anului etc. La baza numirii lor stau una sau mai multe caracteristici de acest fel, în funcție de ceea ce s-a considerat că este necesar să se ia în seamă: mărimea, gradul de luminozitate, asemănarea cu ceva deja cunoscut, importanța practică (ca repere orientative în timp şi în spațiu), legăturile reale sau presupuse dintre astre şi diverse fenomene (începutul ploilor sau al perioadelor de caniculă), care, la rândul lor, erau favorabile sau neprielnice agriculturii, vânătorii, pescuitului etc[2].

Pe măsură ce omenirea a descifrat hieroglifele firmamentului înstelat, pornind de la o constelație deja „cunoscută“, au fost numite, rând pe rând, astrele şi constelațiile din preajma acesteia, întâi cele mai uşor observabile cu ochiul liber, până când, în mileniul trecut, au venit în ajutorul ochiului omenesc mijloacele optice, din ce în ce mai specializate, apoi cele radar etc. Aşadar, sunt stele cu denumiri vechi „de când lumea“ şi altele cu nume mai noi.

Câte stele sunt pe cer? O astfel de întrebare nu poate primi nici măcar un răspuns aproximativ. În schimb, dacă ne-am întreba: „câte denumiri cosmice există?“,

---

[2] O parte din aceste considerații au mai fost exprimate în volumul Vasile C. Ioniță, *Contribuții lingvistice. Onomastică. Lexicologie 1*, Timişoara, Editura Eurostampa, 2002, p. 125 ş.u.

BDD-V1892 © 2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 3.140.242.165 (2024-04-20 10:32:27 UTC)

s-ar putea formula un răspuns cu o mai mare precizie, cu condiția să dispunem de liste ale denumirilor date de toate popoarele lumii. Nu e vorba de astronimele ştiinţifice, acceptate prin convenții de majoritatea statelor, ci de numărul uriaş al celor populare. Chiar şi într-un singur idiom, există mai multe denumiri pentru acelaşi obiectiv astronomic: la români, *Steaua Polară* se mai numeşte: *Împăratul, Candela Cerului, Stâlpul, Stéjărul, Steaua Ciobanului, Țagâra* sau *Țăgâra*; *Calea Lactee* are peste 30 de denumiri. M. E. Rut a cules 52 de denumiri populare ruseşti pentru *Ursa Mare*, 21 pentru *Orion*, 20 pentru *Calea Lactee*, 18 pentru *Venus* etc[3]. Astronomii au reuşit să aplice un sistem unitar, admițând ca etalon al normelor naționale scrierea astronimelor în limba latină, nomenclatura cosmică a popoarelor cunoaşte o mare diversitate de denumiri.

Dacă despre inventarul de astronime actual, cel utilizat în prezent de astronomi, putem spune că are un caracter relativ închis, fixat mai ales prin tradiție, dar şi prin decizii ale unor foruri preocupate de uniformizare, de standardizare, nu acelaşi lucru l-am putea afirma despre sistemele astronomice populare, arhaice[4].

Sistemul astronomic ştiinţific românesc este alcătuit din: **a.** denumiri străine (parte a vocabularului internațional: *Alcor, Grus, Hydra* ş.a.); **b.** nume proprii româneşti (creații născute pe terenul limbii române, adaptări şi traduceri ale denumirilor străine: *Balanța / Libra, Fecioara / Virgo, Iepurele / Lepus* ş.a.); **c.** creații ale poporului român (denumiri care nu sunt sigure în privința aceasta: *Balena* apare, în terminologia populară, sub numele de *Chit* şi se crede că este vorba despre peştele cel mare biblic care l-a înghițit pe Iona; asemănarea sa cu un peşte putea constitui baza creației populare româneşti; *Peştii* se mai numesc şi *Crapii*, fiind vorba despre peştii cu care Hristos a hrănit pe cei cinci mii de oameni[5]).

Opoziția terminologie ştiinţifică — terminologie populară se completează cu o alta: astronime vechi şi astronime noi. Împărțirea astronimelor în noi şi vechi coincide, la prima vedere, cu împărțirea care priveşte faptul că denumirile vechi aparțin obiectivelor cereşti descoperite cu ochiul liber, iar cele noi, obiectivelor descoperite cu mijloace tehnice ajutătoare. Seria denumirilor noi a apărut după acea dată memorabilă, 7 ianuarie 1610, când Galileo Galilei şi-a

---

[3] *Apud* Iu. A. Karpenko, *Nazvania zvezdonogo neba*, Moskva, 1981, p. 9.
[4] Cf. Domnița Ichim-Tomescu, *art. cit*., p. 205.
[5] Cf. I. Otescu, *Credințele țăranului român despre cer şi stele*, Bucureşti, [1907], în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției Literare“, Seria II, Tom XXIX, p. 20.

BDD-V1892 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 3.140.242.165 (2024-04-20 10:32:27 UTC)

îndreptat telescopul său spre bolta cerească şi a văzut obiecte cosmice la care ochiul omului nu ajunsese până atunci.

De fapt, nu putem vorbi de vechimea propriu-zisă a astronimelor, ci de vechimea interesului pentru corpurile cereşti, de vechimea preocupărilor cu caracter astronomic. Aşa, de exemplu, asiro-babilonienii au efectuat o grupare a constelațiilor şi stelelor; cosmologia şi astronomia egiptenilor au fost viciate de gândirea lor mitică; populația Maya a dovedit ştiința calculelor astronomice uimitor de exacte pentru vremea aceea ş.a.m.d.

Merită să ne oprim ceva mai mult asupra cunoştințelor de astronomie ale daco-geților. Se spune că Zamolxis a fost elevul lui Pytagoras şi a învățat de la acesta unele noțiuni de astronomie, iar pe altele le-a deprins de la egipteni, după mărturia lui Strabon, afirmație credibilă, de vreme ce o găsim formulată aproape identic şi la Porphyrios şi Iordanes. Deceneu a demonstrat dacilor „tălmăcirea celor 12 semne ale Zodiacului, le-a arătat mersul planetelor […], cum creşte şi descreşte Luna"; le-a explicat semnele şi numele celor 346 de stele, care trec în drumul lor de la răsărit şi apus spre a se apropia şi depărta de polul ceresc…"[6].

Până aici a fost vorba mai mult despre necesitatea denumirii corpurilor cereşti şi despre vechimea relativă a acestora, mai ales despre vechimea procesului de denominație a corpurilor cereşti. Nu am răspuns însă întrebării „cum au fost numite astrele?". „Ce procedee au fost folosite pentru a li se da nume?". Cele mai multe răspunsuri s-au mulțumit să raporteze vechile denumiri la cele ale unor personaje mitologice diverse. O clasificare a astronimelor ar putea cuprinde patru categorii: **a.** astronime metaforice; **b.** astronime metonimice; **c.** astronime mitologice; **d.** astronime comemorative[7]. Nu am putea susține că există astronime care să aparțină numai uneia din primele trei categorii; cea de a patra se referă la astronime noi, deşi şi aici vom întâlni nume mitologice date de cercetători convențional, după modelul celor real mitologice, în măsura în care ele sunt de proveniență pur mitologică. Oricum, este hazardat să consideri unele astronime cu denumiri pur mitologice, ştiut fiind că mitologia se îmbină cu metafora, în sens larg.

Trecem peste originea metaforică a limbajului, chestiune mult dezbătută de lingvişti, filozofi… Ne mărginim să spunem că despre metaforă s-a spus că „este

---

[6] V. Ion Horațiu Crişan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Bucureşti, 1986, p. 317-318.

[7] V. supranota 2, precum şi Vasile C. Ioniță, *Cu privire la unele categorii onomastice*, în „Studii de onomastică", IV, p. 40-42.

BDD-V1892 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 3.140.242.165 (2024-04-20 10:32:27 UTC)

totdeauna o imagine a obiectului reflectată prin configurația unui alt obiect, iar conexiunea dintre cele două obiecte este un fapt de conştiință, o activitate de valorificare estetică şi morală“[8].

Vedem stelele şi constelațiile în raportul dintre unele şi altele, condiționat de poziția pe care o are Pământul în Univers. Le privim, adică, dintr-un punct determinat. Dacă ne-am afla în alt punct al Universului, fără îndoială că altfel ni s-ar înfățişa stelele *Dragonului* sau cele ale lui *Perseu*.

În procesul de metaforizare, antropomorfismul şi zoomorfismul au jucat un rol uriaş, căci datorită lor „a reuşit omul să-şi apropie cosmosul şi să trăiească în acesta ca într-un mediu familial“[9].

În treacăt spus, în antichitate, din cele 48 de stele şi constelații, 23 sunt de factură antropomorfică, 25 — zoomorfică, iar 9 şi-au luat numele de la cele ale diferitelor obiecte.

Chipurile zeilor şi zeițelor din Olimp, create după chipul şi asemănarea oamenilor, alteori după cele ale animalelor, au reținut în înfățişarea lor „tot ce a avut omul mai frumos în făptura sa fizică şi în însuşirile sale morale, pentru a face din aceste divinități modele reale“[10]. Lumea Olimpului a fost transferată apoi în Universul stelelor, încât am putea spune că şi denumirile mitologice ale astronimelor sunt tot metaforice; metafora antropomorfică şi zoomorfică a fost creată prin intermediul miturilor.

Resorturile care declanşează asocierile metaforice sunt extrem de diverse de la un popor la altul, de la o epocă la alta, în funcție de specificul epocilor şi de condițiile social-economice specifice ale comunităților umane cărora le aparțin denominatorii. Fiecare popor şi-a reprezentat şi a interpretat bolta cerească diferit. Constelația *Orion* este asemuită de indienii din America de Nord cu „Trei Reni“; hotentoții văd în ea „Trei Zebre“, iar eschimoşii „Trei Bărbați“, pe când hakazii le asemuiesc cu „Trei Fete“. Şi comparațiile (metafora) nu se termină aici, căci locuitorii bieloruşi numesc constelația *Orionului* „Trei Surori“, la popoarele germanice aceasta se cheamă „Trei Plugari“. Populațiile caucaziene asemuiesc stelele constelației *Orion* cu nişte „Toiege“, comparație pe care o întâlnim şi la români. În Oceania, dar şi în America de Nord, constelația este

[8] Ivan Evseev, *Cuvânt — simbol — mit*, Timişoara, 1983, p. 15.
[9] Lucian Blaga, *Elanul insulei. Aforisme şi însemnări*, Cluj-Napoca, 1977, p. 30.
[10] Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 170.

BDD-V1892 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 3.140.242.165 (2024-04-20 10:32:27 UTC)

comparată cu o „Barcă“, iar la başkiri cu o „Cruce“. În unele graiuri ruseşti este asemuită cu „Picioarele (unei) Mese“[11].

„Istoria“ *Căii Lactee* este de-a dreptul uluitoare, ceea ce nu este de mirare, căci este un obiectiv astronomic nu numai vizibil din orice punct al Pământului, cu o mulțime de interpretări, de la cea pe care i-au dat-o vechii greci, unde explicația este de natură mitologică (Herra a fost silită să alăpteze un fiu care nu-i aparținea, fiind rodul unei legături pe care o avusese Zeus cu Alkmene. L-a îndepărtat într-un moment de mânie de la sân, dar laptele ei s-a răspândit pe întreaga boltă cerească), până la multe altele, doar culoarea fiind aceeaşi (albă), materia fiind diferită de la popor la popor: *argint, cenuşă, brumă, făină, nisip, noroi, oi, praf, zăpadă* ş.a.[12].

Spre sfârşitul acestei introduceri, se cuvine să reproducem în rezumat *legenda Cerului*, legendă în care vom găsi foarte multe din stelele şi constelațiile cu denumirile date de poporul român. La început *Cerul* era foarte aproape de *Pământ*[13], dar, în urma unui act nechibzuit (o femeie a aruncat spre *Cer* o cârpă murdărită a unui copil), Dumnezeu s-a mâniat şi a despărțit *Cerul* de *Pământul* păcătos şi l-a aşezat departe, „cât cerul de pământ“. Tot din cauza femeii, care l-a îndemnat insistent, bărbatul s-a decis să urce la Dumnezeu. Şi cum la un asemenea drum nu se pleacă oricum, şi-a luat cu el: „carul mare cu patru boi“, „carul mic“, „candela din perete“, „crucea de pe biserică“, „fântâna din răscruci“, „barda“, „sfredelul“, „spițelnicul“ (un fel de sfredel special cu care se găureau obezile roților), „secera“, „coasa“, „plugul şi rarița“, „dulăul de la târlă“, „cățelul din curte“, „cloşca cu pui“, „scroafa cu purcei“, „ciobanul de la oi“, „văcarul de la vaci“, „vizitiul de la cai“, „porcarul de la porci“ şi „hora din sat“. Când să ajungă — credea el — i-a ieşit Ucigă-l Crucea în cale, cu care s-a luat la harță. Necuratul a scos din traista lui: „balaurul şi şarpele năpraznic“, „ursul“, „scorpia blestemată“, „calul furios“, „căpățâna de om“ şi le-a aruncat împrejurul omului ca să-l înspăimânte. Omul nu s-a speriat şi s-a luat la trântă cu Diavolul şi, în învălmăşeala luptei, s-a stârnit o vijelie, aşa-numit „vântul turbat“. Cățelul de la stână a pus pe fugă calul, ciobanul a zdrobit capul balaurului cu cobilița, văcarul a pus pe goană şarpele cu ajutorul horei, iar vizitiul a zdrobit căpățâna Şarpelui

[11] Iu. A. Karpenko, *op. cit*., p. 47.
[12] Bibliografia acestui obiectiv ceresc este foarte bogată şi nu-şi poate găsi locul într-o scurtă expunere cu caracter introductiv.
[13] Mircea Eliade distingea patru tipuri cosmogonice, precum şi cel „al depărtării Cerului de Pământ“ (*Istoria credințelor şi ideilor religioase. I. De la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, p. 235).

BDD-V1892 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 3.140.242.165 (2024-04-20 10:32:27 UTC)

cu barda. Scorpia nu a mai avut vreme să vină în ajutorul Necuratului şi a plesnit fierea în ea de ciudă. Numai boii de la Carul Mare s-au dovedit nevolnici; s-au speriat de urs şi au cârmit proțapul carului spre dreapta. Omul nu a izbutit să ajungă la Dumnezeu, dar a reuşit să-l învingă pe Ucigă-l Crucea[14].

Pe lângă denumirile care pot fi recunoscute în legenda rezumată mai înainte, există şi alte legende care explică de ce unele astronime se numesc *Coasa*, *Fecioara*, *Spicul* etc.

Această „Scurtă introducere în studiul astronimelor", care s-ar vrea un imbold pentru cercetarea şi a acestui compartiment al onomasticii, astronimia, face parte dintr-o carte de dimensiuni modeste (cca 100 de pagini manuscrise) care aşteaptă din anul 1987 să găsească un prilej pentru a fi dată tiparului şi de aici, încredințată cititorilor. Dar nu trăim vremuri prielnice pentru a publica asemenea mofturi. Poate mai târziu…

BRÈVE INTRODUCTION CONCERNANT L'ÉTUDE DES ASTRONYMES

Résumé

L'ouvrage représante le chapitre introductif abrégé d'un étude plus large (un manuscrit de environ de cent pages). On y releve l'importance de l'astronymie qui appartient, comme noms propres, au onomastique et leur étude revient aux linguistes. Il s'agit d'astronymes populaires qui ont précédé celles-ci qui constituient la nomenclature des astronymes scientifiques.

Après un court historique d'astronomie, particulièrement quelques opinions sur le mode de nommer les corps cosmiques, on propose quatre catégories d'astronymes: métaphoriques, methonimiques, mythologiques et commémoratives.

[14] *Apud* I. Otescu, *op. cit*., p. 45-47.

BDD-V1892 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 3.140.242.165 (2024-04-20 10:32:27 UTC)